

Уманова Нургиз Давлетбековнанын “Суусамыр өрөөнүнүн жайыттарындагы “Алтыгана” бадалдарын геоэкологиялык баалоо жана алар менен күрөшүү технологиялары” деген темада 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча география илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине илимий жетекчинин

ПИКИРИ

Илимий иштин актуалдуулугу. Кыргызстандын улуттук байлыгы болуп жер фондусунун курамына кирген табигый жайыт жерлери эсептелет. Бирок азыркы учурда көптөгөн жайыттар антропогендик жана техногендик таасирлерден улам деградацияланууда. Өлкөдө мал-чарбачылыктын өнүгүшүнө байланыштуу табигый жайыттардагы тоют чөптөрдүн азайышы, көп жайлоолордун кароосуз калуусу ар кандай пайдасыз, тоют катары колдонулбаган ар кандай жапайы өсүмдүктөрдүн жайылуусу жайыт жерлердин азайышына түздөн түз таасир берүүдө. Жайыт тоют базасын чындоо жана мал-чарбасынын өнүгүүсү баарынан мурда туура, сарамжалдуу колдонуудан жана өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуудан көз каранды. Республикада табигый жайытка бай болгон Суусамыр өрөөнү мал-чарбачылыкты өнүктүрүү борборлорунун бири болгодуктан, жай мезгилинде Суусамыр өрөөнүндөгү жайыттар малдар үчүн негизги тоют катары колдонулат. Бирок, көп убакыт жана туура эмес баш аламан малды кармоодо жана жайыттарды туура эмес колдонуунун себебинен, жерлер такыр болууда, алыскы жайыт жерлеринде тоют чөптөр жоголуп, алардын ордуна желбей, зыян келтире турган отоо чөптөр жана уулу өсүмдүктөр каптап, бадалдануусу күчөөдө. Пайдасыз, тоют катары колдонулбаган бадалдардын өсүшү жана көбөйүүсү табигый жайыттын өндүрүмдүүлүгүн төмөндөтүп, мал чарбачылыка зыян алып келүүдө, тоют чөптөрүнүн запастарын азайтууда. Пайдасыз, зыян келтире турган, тикенектүү өсүмдүктөр көп орун алып, жана алар малдарга жаракат, оору алып келүүгө шарт түзүүдө. Акыркы жылдары

Суусамыр өрөөнүндө жайыт аянттарын алтыгана аттуу жапайы бадалдары каптап, терс көрүнүштөрдү жаратууда. Жайыттын тез кыскарышына жараша, бул бадал менен күрөшүүнүн майнаптуу жолдору менен жайыт жерлерин түп тамырынан бери жакшыртуу эң негизги маселе.

Жактоодо каралып, сунушталуучу негизги жоболор: алтыгана бадалынын пайда болушу, көбөйүшү менен көйгөйлүү маселелердин келип чыгышы, бул көйгөйлүү маселени чечүүдө ыкмаларды изилдөө, тандалган ыкмаларды практикалык жол менен колдонуу, сунуштоо.

Изилдөөдөн алынган илимий жаңылыктын жыйынтыктары.

1. Алтыгана жапайы бадалдарынын көбөйүүсү менен деградацияга учураган жайыт жерлеринин абалына байкоо жүргүзүлүп, ар тараптуу жайыт жерлерине болгон терс таасирлери аныкталды.
2. Алтыгана бадалы канча аянтты ээлеп бара жаткан масштабына ArcGIS 10.3, ArcGIS pro 3.3. программалары менен эсептөөлөр жүргүзүлдү.
3. Алтыгана бадалдарын жок кылуу үчүн ыкмаларды колдонуу жана ыкмалардын эффективдүүлүгүн изилдөө боюнча талаа иштери жасалды.
4. MATLAB программасы аркылуу алтыгана бадалынын жайылуу жана өсүү процессин аныктаган математикалык модель түзүлдү.
5. Жүргүзүлгөн иш-чаралардын жана изилдөөлөрдүн жыйынтыгында жапайы алтыгана бадалын азайтуу жана жок кылуу менен Суусамыр өрөөнүндөгү жайыт жерлеринде баалуу жана тоют чөп өсүмдүктөрүнүн өндүрүмдүүлүгүнүн азайышына жол бербөө максатында диссертациялык илимий изилдөө иши аткарылды.

Илимий изилдөөчүнүн жеке салымы. Изденүүчү аспирантура бөлүмүн окуу мезгилинде диссертациялык илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүдө зарыл болгон бардык иштерин жеке аткарды: Суусамыр өрөөнүнүн жайыттарындагы алтыгана бадалы боюнча алгачкы маалыматтарды топтоо жана системалаштыруу, алынган маалыматтарга жараша илимий талаа иштерине анализ жүргүзүү жана зарыл болгон ыкмалар иштелип, алтыгана

бадалын жок кылууда механикалык жана химиялык ыкмаларды колдонуу, бардык эксперименталдык методикалар ийгиликтүү өздөштүрүлүп, колдонулган ыкмалардын тийгизген таасирине байкоо жүргүзүү, ArcGIS 10.3. ArcGIS pro 3.3. программаларын колдонуу менен Суусамыр өрөөнүндөгү жайыттарды каптаган аянты аныктоо, аны статистикалык иштеп чыгуу, алтыгана бадалынын өсүшү, жок болуусу, көбөйүшүн аныктоого жана талдоого программалык-математикалык атайын программа иштелип чыгуусу, алынган материалдарды илимий жактан талдоо, аларды интерпретациялоо, натыйжаларын жана изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын келтирүү.

2018 - жылдын декабрь айында Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын М. Адышев атындагы геология институтунун 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча аспирантурасына тапшырып, 2021 – жылдын декабрь айында ийгиликтүү аяктаган. Уманова Нургиз Давлетбековнанын диссертациялык иши Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын М. Адышев атындагы геология институтунда аткарылды. Илимий иш кыргыз (мамлекеттик) тилинде, жазуу логикасы өз ара байланышта жазылган. Диссертациялык темасы боюнча 12 илимий эмгектери жарыяланган, анын ичинен 1 макала Scopus базасына, 10 макала Россиялык илимий индекстик цитата журнал системасына кирет. Диссертациянын материалдарын апробациялоо менен эл аралык илимий-техникалык конференцияларга жана семинарларга катышкан.

Илимий жетекчинин чечими

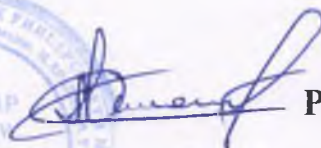
Уманова Нургиз Давлетбековна “Суусамыр өрөөнүнүн жайыттарындагы “Алтыгана” бадалдарын геоэкологиялык баалоо жана алар менен күрөшүү технологиялары” темасы боюнча диссертациялык илимий ишин өз алдынча изденүү менен изилдеп, тиешелүү маселелерин аныктап, жоопкерчиликтүүлүгүн көрсөттү жана коюлган милдеттерди ийгиликтүү аткарды. Диссертациялык ишин изилдөө учурунда өзүн компетенттүү жана кесиптик жөндөмдүү илимий кызматкер катары мүнөздөп, илимий ишин

татыктуу ишке ашырган. Н.Д. Уманованын география илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын талаптарына жооп берет жана 25.00.36 – геоэкология адистиги боюнча коргоо үчүн сунушталат.

**И. Арабаев атындагы КМУнун
“География жана аны окутуунун
технологиясы” кафедрасынын**

доценти, география илимдеринин доктору

Р.Т. Акматов

